

ФАЉКЛАРЫСТЫКА

Таццяна Валодзіна
НАН Беларусі, Мінск

Пчалярскія замовы беларусаў: склад, матывы і вобразы

У беларускай фалькларыстыцы пераважае сістэматызацыя замоў згодна з прызначэннем, якое адлюстроўваецца ў іх тэматыцы. Вылучаецца некалькі вялікіх груп, у якія ўключаюцца творы, блізкія па сваёй агульнай накіраванасці, але размеркаваныя па асобных падраздзелах у залежнасці ад канкрэтнай прызначанасці. Гэта замовы, звязаныя з гаспадарчай дзейнасцю (пры паляванні, лоўлі рыбы, пры развядзенні пчол і інш.) і ахоўныя ад звяроў: ад гадзюкі, ваўкоў, сабак. Другая вялікая група замоў уключае ўсе творы лекавага характару ад розных хвароб. І апошняя група – замовы, звязаныя з сямейным і грамадскім бытам. Даследаваныя гэтыя групы скрайне нераўнамерна. Калі лекавым замовам ва ўсёй разнастайнасці іх праблематыкі прысвечана вельмі прадстаўнічая ў колькасным і якасным плане літаратура, то вывучэнне замоў гаспадарчых і сацыяльных толькі пачынаецца. Пчалярскія замовы ў беларускай фалькларыстыцы дагэтуль наогул не разглядаліся.

Замоў, скіраваных на развядзенне і падтрымку дзейнасці пчол, іх ахову і забеспячэнне добрай меданаснасці, у Беларусі зафіксавана зусім няшмат, у працэнтных адносінах да тых жа лекавых замоў бадай 1 : 100. Найбольш поўныя выданні беларускіх замоў – акадэмічны том з серыі “Беларуская народная творчасць” (склад. Г.А. Барташэвіч)¹,

¹ *Замовы*, уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч, Мінск 1992.

зборнікі “Замовы” (склад. У.А. Васілевіч і Л.М. Салавей)², “Таямніцы замоўнага слова” (склад. В.С. Новак і І.Ф. Штэйнер)³ – змяшчаюць іх у колькасці ўсяго толькі шасці адзінак. У самым прадстаўнічым дарэвалюцыйным зборніку Е.Р. Раманава⁴ пчалярскіх замоў сем. Некалькі адзінак атрымалася адшукаць у фальклорных архівах рэспублікі.

У той жа час менавіта пчалярскія замовы склалі самы ранні па часе і адзін з вельмі і вельмі нямногіх вядомых рукапісных зборнікаў. Гэта апублікаваны Е. Раманавым зборнік беларускіх замоў 1805–1819 гг., запісаных панам М. Далецкім у Мсціслаўскім павеце. Зборнік уяўляў сабой сшытак з тоўстай жоўтай паперы, 16 старонак, тэкстаў там усяго 32, а колькасць надрукаваных Еўдакімам Раманавым замоў набліжаецца да тысячы.

Для даследавання гісторыі беларускіх замоў асабліва важныя заўвагі Е. Раманава пра тое, што *дастаткова нават хутка прагледзец зборнік, каб пераканацца, што гэта спіс з больш старога рукапіса*⁵. Пра гэта сведчаць старыя правілы арфаграфіі, да прыкладу напісанне *о* праз *ou*, сустракаецца ётацыя для гука *я*, выкарыстанне паўгалосных у сярэдзіне слова, што паказвае на значную даўніну арыгінала (егіпцта, сконьчание, покорьны). У прадмове да публікацыі Е. Раманаў паведамляе аб даўніх традыцыях бортніцтва на беларускіх землях, яшчэ да прыходу сюды славян, што, акрамя іншага, абумовіла і архаічнасць вобразаў і ўяўленняў, на якія абапіраюцца замоўныя тэксты. У зборніку змешчаны як аказіянальныя замовы (каб пазбегнуць уцёкаў роя, нападу чужых пчол, сурокаў, на забеспячэнне раення і добрых збораў мёду), так і абрадавыя рэкамендацыі гадавога кола народнага пчалярскага календару.

Рукапісныя зборнікі пчалярскіх замоў былі шырока распаўсюджаны ў Расіі і Украіне. Акрамя некананічных малітваў, замоў і магічных прадпісанняў адносна догляду за пчоламі такія зборнікі маглі ўключаць і кананічныя малітвы і псалмы, асобныя загаловкі, якія адсылаюць да багаслоўскай літаратуры. На тэрыторыі Расіі пчалярскія зборнікі вядомыя з Саратаўскай, Казанскай, Яраслаўскай, Пермскай, Екацерынбургскай, Уладзімірскай губ., а таксама на Ку-

² *Замовы*, уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей; уступ. арт. Л. М. Салавей, Мінск 2009.

³ *Таямніцы замоўнага слова*, уклад. І. Ф. Штэйнер і В. С. Новак, Гомель 1997.

⁴ Е. Романов, *Белорусский сборник*, вып. 5, Витебск 1891.

⁵ Е. Р. Романов, *Сборник белоруских заговоров начала XIX века*, Могилевская старина, вып. 2, Могилев 1901, с. 6.

бані, у асноўнай колькасці яны не датаваныя ці адносяцца да XIX в. З украінскіх земляў рукапісы пчалярскіх замоў вядомыя з Карпатаў, Харкаўшчыны, Чарнігаўшчыны, Кіеўшчыны, Палтаўшчыны, а найбольш ранні зборнік, які ўтрымлівае замовы сферы бортніцтва, датуецца 1707 г. Другая ранняя калекцыя пчалярскіх замоў адносіцца к канцу XVIII ст.⁶ Паказальна, тэкст у гэтай калекцыі разбіты на раздзелы, якія маюць назвы тыпу «Первая наоука», «Въторая наоука: на Аннино зачатие» і г.д.⁷ Верагодна, у якасці аднаго з прататыпаў гэтых зборнікаў выступаў рукапісны помнік “Сказание об науках ко пчелам, аще кто хоцет пчел водит(ь)”.

Усходнеславянскія, і беларускія ў тым ліку, пчалярскія замовы даволі стракатыя ў сваіх вобразах, структуры, акрамя рэдкіх разгорнутых наратыўных блокаў утрымліваюць кароткія магічныя формулы, укладзеныя па схеме параўнання *як... , так...*, да прыкладу⁸: *Как в древе коренья много в земле, так была бы пчелиная мать в засеку со всей своей силой пчилиной. Как хмель около дерева обвиваица, бы вилисья мое пчолы в моей пасики*⁹. Прамаўленне замовы часцей суправаджалася выкананнем пэўных магічных захадаў. Асноўнымі падзеямі, якія патрабавалі магічнай увагі, становілася заснаванне пасекі, выхад раёў, першы выпуск пчолаў увесну, а таксама вызначаныя даты календару – на прысвяткі Аляксея, Ганны, на Благавешчанне, Вялікдзень, Ушэсце.

Яркім маркёрам пчалярскіх замоў усіх трох усходнеславянскіх народаў ёсць зварот да святых Засімы і Савація. Прападобныя Засіма і Савацій (XV ст.) – заснавальнікі Салавецкага манастара, якія ў народзе шанаваліся як апекуны пчалярства (згодна з паданнем, Засіма першым даглядаў пчол ва ўмовах поўначы)¹⁰. Св. Засіма ў замовах паўстае як нябесны апякун пчолаў і памочнік пчаляра, што Божаю моцай ахоўвае пчол ад розных бедаў. У яго вобразе відавочны ўплыў кніжнага, апакрыфічнага характару. Але ў беларускіх замовах вобразы іх чыста дэкларатыўныя і сустракаюцца пераважна ў тыповых закрэп-

⁶ Ю. А. Яворский, *Памятники галицко-русской народной словесности, Записки ИРГО по отд. этнографии*, Киев 1915, т. 37, вып. 1, с. 203–220.

⁷ А. Л. Топорков, *Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в.*, Москва 2010, с. 597–598.

⁸ Пры друкаванні замоў з дарэвалюцыйных крыніц апускаецца г.

⁹ Е. Романов, *Сборник белорусских заговоров...*, с. 10, № 27. Далей пры цытаванні тэкстаў з гэтага зборніка ў тэксце ў дужках пазначаюцца старонка і нумар замовы.

¹⁰ А. В. Юдин, *Ономастикон русских заговоров. Имена собственные имена собственные в русском магическом фольклоре*, Москва 1997, с. 92.

ках – *действием светаво Зосима и Савостия салавецкаго чудотворцов; милостию святова Зосима и Савостия* – або механічна дадаюцца да тэксту, інакш можна было б падумаць, што святыя жывуць у вулі – *Как мать земля ляжыт тиха и кротка, так лежы пчелиная матка у вулях дубових со всею своею силаю, пилнуй, брусуй и масти, и со всем семейством, Зосимам и Савастиям, аминь* (с. 8, № 8).

Запісанья на беларускай тэрыторыі пчалярскія замовы гэтаксама могуць вылучацца разгорнутай структурай, яскравым наратыўным зместам, мноствам заклінальных формул. Да прыкладу адна з найбольш паказальных замоў:

Исусе Христе Сине Божі, помилуй нас, благослови. Господь Бог Исус Хрыстос рече Матеры Пречыстой Богородицы: благословляй выпускать черную свою пчелу на белой свет и на всіакой цвиет, на ле(со)рослям и по болотам, подле быстрых рек, по темным лесам, за трыдевить верст и десить, где жалтыя васки, густия мяды. Не сам собою, Божою хвалою, со святыми апостолами ивангилистами и всеми силами небесными, чеснейшими херувими, сущемо Богородицею чыстою Богоматер(ь)ю, си Иоаном Богословом. Буць моя черное войска имеа волчья зубы и смелость, медвежья сила, ласиныя роги. Где ветры увевали, облаки зидуть, моланія блистить, пламеня пожыгаить, и гром громыхаить и Святым Духом побиваит. И как той гразы воздушныя птицы боятсіа, и земныя зверы, и рыбы, и человеки, и все *могуцья* (вероятно, вместо ползущие) и летучия гады, когда я выпускаю черное свайо войска за жалтыми васками, за густыми медами, – так их, как грозы Божы боялись, так же моево войска боялись. Где есть другия черныя войски, так жесь оны боялись и харанились. А вы, мое пчолы, возмите вы смелость волчью, мядвежью силу, и всіо войска поборыте, лосинами ногами всіо посечете. На море на каене лежыт лазар-каминь. Нихто ево не можыт, чтоб оком зидити, не можыт, чтоб достати, – іак бы нихто не мог злой человек мыслью учынити моему черному войску, рабу своему. Песнь Богу свеча, родителям канон, всем православним хрестияням, да и мне рабу своему на пражытие. Аминь (с. 2, № 2).

Беларускія (Мсціслаўскія) замовы выяўляюць вялікую колькасць паралеляў з тэкстамі з рускіх і ўкраінскіх зборнікаў. Так, у рукапісным лячэбніку са збораў Е.В. Барсава, канец XVIII ст., дзе змешчана каля трыццаці замоў з пчалярскай сферы, выяўляецца шэраг падобных матываў і формулаў з беларускімі, а таксама з украінскімі тэкстамі, у тым ліку з Чарнігаўскай губ. і Валынскага Палесся, найбольш блізкіх да Беларусі.

Для большай нагляднасці ў наступнай табліцы ў першым слупку прыводзяцца тэксты беларускія, у другім – з рускай тэрыторыі, у трэцім – з украінскай.

Тэксты з беларускіх тэрыторый	Тэксты з рускіх тэрыторый	Тэксты з украінскіх тэрыторый
<p><u>Отмерать три девить ложык воды</u> и поставитъ оную на томъ месте, где ставитъ пасику. <u>Кали вода прыбудет – хорошо место, а когда отбудет – не добро место</u>, нет, не прыгожо (с. 11, № 23).</p>	<p>И обреди себе где тебе любо на огород, и возьми малой горъшечик, <u>отмерей в нево тридевет(ь) ложак воды</u> и принеси, где ставитъ огород, и поставь на том месте, и встань поуטרю рано, // тою ж лошьюкою отмерей воду. <u>Буде воды не убавица, то поставь тут, а буде убавица, то не стоновы</u>, а где поставиш огород, то городи ее твердо (с. 488, № 2)¹¹.</p>	<p>Принестъ воды отъ колодезя или отгърѣки прежде всѣх людей и новою ложкою въ новый горщокъ <u>отмѣритъ воды ложокъ тридевятъ</u> и поставытъ гдѣ имѣетъ бытъ заведенная пасѣка; <u>аще пребудетъ, – вгодное место, аще же нѣтъ, смотриѣтъ иногo</u>¹².</p>
<p>... в чыстой четвер до утрыны прыди ты реки, чтоб нехто не видал, и <u>возми камко, зубами, и пренеси ево в пасику, вкапай среди пасики и мовь: Так как тот камень тверд, так бы отвердеет лстівому челолеку или женъщине</u>, которае помисл злой мыслит на мою пасику, во веки веков, амин (с. 11, № 23).</p>	<p><u>Поиди в поле и найди перъвой камень</u>, чтоб можно подынять зубами, а не примаючи // руками, и <u>понеси к себе в пасику зубами и вырой сколько можещи яму</u>, и положи пучью голову, которая отрезана накануне Рожества, и положи ту пшеницу в яму, и зарой земью, и <u>молви</u>: Как етат камень не выдет и(с) сырой земли, и <u>как етат камень тверд</u> // и крепок, так же бы мое пчелы мед тверд и крепок.... (с. 489, № 2).</p>	<p><u>Пошедши въ поле и где найдешъ или узришъ напередъ и схилившисьвозми зубами и говори такъ: якъ сей камень не поити изъ той земли, такъ бы и мои пчелы не могли из мое и отъ меня раба божия (имярек) поити Божією помощію...¹³</u> <u>Якъ не можетъ нихто вкуситъ такъ бы моихъ пчель истребытъ не могли ни челоуѣкъъ ни злая жена</u> ни чужая пчела не могла истребытъ да с помощью святого Зосима¹⁴.</p>

¹¹ У дужках падаюцца старонкі па А. Л. Топорков, *Русские заговоры...* і нумар замовы.

¹² М. Г. Халанский, *Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий. XXI–XXIII. “Малороссийские пчеловодные обряды и заговоры”*, Харьков 1902, с. 3–7.

¹³ Тамсама, с. 49.

¹⁴ Тамсама, с. 50–51.

Тэксты з беларускіх тэрыторый	Тэксты з рускіх тэрыторый	Тэксты з украінскіх тэрыторый
<p><u>Какъ каса въ полі уподсикает въсякаю траву, и так мой і пчелы чужых пчол подсикайте, подьедайте и подерайте, на ляту, на сходу, и на васку, Божею милостию и св. Зосима, св. Савостия. Амин (с. 8, № 12).</u></p>	<p><u>Как не может никакая трава стоять против косы, так бы чужие пчелы против моих пчел стоять не могли.</u> Аминъ 3 ж. (с. 490, № 6).</p>	
<p>Станет первый рой метациа, то пред ним на колены стань и <u>достаь с под левой ноги рвкой и с под улья земли</u> и брось на рой три раза и прычитать: <u>Как мать сыра земля не играет и не шумит</u> не з горами, не з далами, ни с лугами, не с темными лесами, (такъ чтобы) <u>не играли и не шумели</u> в моей пасици пчели – са въсей своей силой, ни в лисах, ни в добьровах... (с. 9, № 13).</p>	<p>И как станут пьчелы роица, ты стань на осику, на одьном месте ногами крепько, <u>ис пот правой // ноги вынь земли и кинь в ройи говори: Как земля не играет и не шурьмует, так бы мои рои не играли и не шурьмовали</u> Божию милостию и всеми святыми небесными силами и действием святаго Зосимы и Саватия (с. 493, № 23).</p>	
<p>Въ полю возьми воду, <u>сними пену</u> и сприскывай въсе улиі, говоры: <u>Как сия пена оть воды детца некуда</u>, так поваратилися б рой в мои улья (с. 10, № 24).</p>	<p><u>Возьми пены</u> и смешай с перцом и с медом, и закарьмлевой всю пчелу, и молви: <u>Как сия оводы не отходят</u>, так бы пчельная матька не отходила во ины пасики от меня, раба имьрека (На(ука) (с. 490, № 12).</p>	
<p><u>Какъ полная вода несет живу къ біерегу, землю роит, и кусты рвиотъ, такъ бы мое пчелы несли, рвали и кусали...</u> (с. 8-9, № 14).</p>	<p><u>Как сильные воды разьливаются</u> по мъхам, по лугам и по чистым полям, та // <u>як бы мои пчел(ы) расхидились</u> по чистому полюсо всею своею силою пчельною на все свои четыре стороны (с. 491, № 13).</p>	

Тэксты з беларускіх тэрыторый	Тэксты з рускіх тэрыторый	Тэксты з украінскіх тэрыторый
<p>Какъ станешъ сажать рой въ улей, то возми той земли, завезавшы въ вузелок, и положи въ улей и прыговоры: <u>«Какъ земля не можыть из севоуля в(ы)йти, так бы и не могла выйти</u> пчелиная матка из моей пасики... (с. 8, № 8).</p>		<p>Выкопавъ посредѣ пасѣки дернину малую на чѣтырѣхъ углы, иобнесы пасѣку два раза и затретимъ разомъ вшедши въ пасѣку до каждого улія прикладати и говорити такъ: <u>якъ тая земля не можетъ изъ моею пасѣки выйти, такъ бы</u> рой мои когда будутъ роитись отъ мене раба Божія <u>выйти не могли</u> Божією силою Святого Зосима¹⁵</p>
<p><u>И как Кит-рыба ходить в море, поедает и пожирает</u> въ сякаю рибу и въсякаю гадену, такъ бы поедали и пожерали мое пчолы чужых пчел на своей пасецы (с. 8, № 9).</p>	<p>Есть на море на кияне около острова Буяна <u>ходит рыба белуга и пожирает всякую рыбу и всякую гадину, так бы мать пчельная со въсеюсилою пчельною у раба и(м)река поедала пчелу</u> на меду и на цвету, и на осику // (с. 491, № 14).</p>	<p>Як у воді шука всім рибам страшна, так би ви мої пчолы страшними були чужим пчолам і як риба в морі іграла і в ріках гуляла щодня і полудня гуляла, так би ви мої пчолы іграли і гуляли Божим Духом Святим¹⁶.</p>
<p>...<u>Как земля-мать на землю пушает плады,</u> травы, хлебъ и въсякая древа плодоносное, и въсякие плоды, <u>так бы мое пчелы роились и пладилась...</u> (с. 7, № 6).</p>	<p>И возми земли и брось в улей и мольви: <u>Так, как матька сыра земля родима и плодима, так бы мои пчелы родимы и плодими были</u> (с. 493, № 21).</p>	
<p>Почищает пчел <u>осетрыная кость. И ту кость вытри и сохрани...</u> (с. 8, № 14).</p>	<p>Как станеш // роя в улей сажать и в тот улей <u>клади осетъровые кости</u> и вытри улей глухой кропивою и во въсех любят пчелыжить в них (с. 493, № 22).</p>	

¹⁵ М. Г. Халанский, *Экскурсы...*, с. 49.

¹⁶ Тамсама, с. 48.

Тэксты з беларускіх тэрыторый	Тэксты з рускіх тэрыторый	Тэксты з украінскіх тэрыторый
<p>И говоры: Помни Господи святых правидных бога отца Якима и Анъни. И вынь из под правой чужой земъли и говоры... (с. 9, № 14).</p>	<p>Как станеш роев в улей сажать и говори: <u>Тако помянет Господи святых и праведных Богоотец Иоакима и Анну. И вынь ис под правой ноги земъли</u> и огради крестом // образа пчельной улей. Помяни, Господи, праведных Богоотец Иоакима и Аны (с. 494, № 24).</p>	<p>... набрати води у новий посуді прийшовши додому, кропити водою обране місце зі словами: “Як св. Ганна, так і я зачинаю святе діло”¹⁷.</p>
<p>Посилаю на разния твети за жалтими восками, за густими медами, за частами роями... (с. 7, № 4).</p>	<p>Моя пчела, ускаревай, поди в чистое поле, в зеленые дуга и во болоты, на разные цветы по густые меды, по ярые воски (с. 488, № 22).</p>	<p>... идите, не лѣнитесь: дѣлайте густые меды, частые рои, жолтые воски Господу Богу на хвалу, миру хрыстыаньському и мнѣ господарю вашему на пожитокъ¹⁸.</p>

Згодна з тэкстам замовы, у пчол існуе свая распарадчыца, надзеленая знакавым імем Марыі Магдалены. Яна жыве *не ў нашай зямлі, адкуль, па малітвах пчальнікоў, як дзень, як ноч пчолы ідуць – Господа милосернаго прошу и молю усими нябесными силами, и святую Морськую-Горьскую Уладычицу Марью Магдалену, – зародзиця свою возможную преукрасную дзявцу пчалицу*¹⁹.

Цэлы шэраг матываў сімвалічна суадносіць пчалу з вобразам Божай Маці. У характарыстыцы пчалы, акрамя чысціні і святасці, прысутнічаюць матывы цноты і бясплюбнасці: *у беларускіх замовах ўзгадваецца дзявіца-пчаліца – каб так Господзь возрадував, возвясаві возмoжную преўкрасную дзявцу-пчалицу; зародзиця свою возмoжную преукрасную дзявцу пчалицу*²⁰. Пчала нават называецца нявестай – *Приможии нам Господзи Божя, царица нябесная. Радуйся, нявеста нявестная. Не я вас осаджую, осаджаиць вас Господзь Бог*

¹⁷ И. Ковалев, *Живая летопись волынского пасечничества*, Житомир 1916, с. 7.

¹⁸ П. Чубинський, *Мудрість віків*, кн. 1, Київ 1995, с. 70.

¹⁹ Е. Романов, *Белорусский сборник*, с. 157, № 70.

²⁰ Тамсама, с. 157–158, № 70–71.

и ўси служіцелі Господні²¹. У беларускай легендзе пчоламі стано-
вяцца слёзы цнатлівай дзяўчыны, а ў казцы пчала хітрасцю пазбягае
шлюбаму з шэршнем.

Паўнапраўнай гераіняй пчалярскіх замоў выступае пчаліная мат-
ка. Карэляцыя пчалінай *маткі* з Божай *Маці* падмацоўваецца ўжо на
моўным узроўні, а яе царская сімволіка ў фальклорных тэкстах суад-
носіць яе з Царыцай Нябеснай. У замовах да пчалінай маткі і звярта-
юцца як да царыцы: *Пчалица-царыца, ты мая птаха. Рад бы я тебе*
водить, рад тебе пладить во всей засики и пасики, пчелиная мати
Фаленя, Ульяна и Соломония и Анна (с. 10, № 27); *Маруна царица,*
божая помощница и ўсім роям потрібница, садзись цихо на работу,
пану Богу на хвалу, а государу на ўцеху. Иванюана царица, Кабитка
царица, Пчалянка царица, Чарнявка царица и Могуча царица, садзись
*цихо на работу*²².

Шматлікі шэраг імёнаў уласных для пчалінай маткі вылучае якраз
беларускую традыцыю – гл. да прыкладу *Пчалиная маці Свировейка,*
Хваравонка, и Златопёрка, и Серебрянка, и Сохвея, и Прасковья, Ма-
*рьяська и ра(ў)ська пташка!*²³, у той час як ва ўкраінцаў іх меней –
“*матко Фарынко*”, “*Свидра и Свирна и фариальна*”, “*Харее, Марее,*
староцветная царице Господня послушнице”²⁴, а ў рускіх сустрака-
юцца адзінкі. У палескай традыцыі пчаліную матку назвалі Зоркай –
Як етыя пальцы да маёй далоні не прыстануць, так етыя мёцішча
*не ўстануць. Матка Зорка!*²⁵.

Даволі празрыстае суаднясенне пчалы з птушкай – *пчалица-цары-*
ца, ты мая птаха; ра(ў)ська пташка – праз яе здольнасць да палёту
(гл. таксама ў загадках пра пчалу *Ляцеў птах цераз Божы дах...*
і ўзаемазамышчэнне ў вяснянках – *Ты пчолачка ярая / птушачкі ...*
прынясіце ключыкі / адамкнуць вясну). У той жа час у традыцый-
ным светаразуменні прысутнічае і сімвалічнае супастаўленне пчалы
і змяі, перадусім на падставе наяўнасці джала і здольнасці іх джа-
ліць/кусаць. *І вы, мае пчолкі, змяіным жалам атсякайцеся, сваім су-*
*пастанам і воўчым зубам не пападайцеся*²⁶. Гл. у загадках: *Не сякера,*

²¹ Тамсама, с. 156–157, № 68.

²² Тамсама, с. 50, № 185.

²³ Тамсама, с. 158, № 72.

²⁴ М. Г. Халанский, *Эскурсы...*, с. 49.

²⁵ К. Moszyński, *Polesie Wschodnie: Materiały etnograficzne z wschodniej części b. po-
wiātu mozyrskiego oraz z powiatu rzeszyckiego*, Warszawa 1928, s. 146, № 93.

²⁶ *Таямніцы*, № 78.

а шуміць, не пілот, а ляціць, не змяя, а жаліць²⁷, а таксама найменне пчалы тыповым змяніным эпітэтам – шыпуля: *Сталі шыпулі шыпуліца, няма месца, дзе ім прытуліцца*²⁸. Менавіта для змей у замоўнай практыцы беларусаў характэрнае падрабязнае пералічэнне імён уласных, прычым жаночых. Назіраецца нават паасобнае перасячэнне гэтых імён з пчалярскімі замовамі – і там, і там сустракаюцца Марыі, Упляны, Сахвеі, Праскавеі. Да прыкладу, *Пад каменем Барласом там ёсь змеі шкурапей: Ягіна і Улляна, Матрэля і Сахвея*²⁹. Адметна, у шэрагу выпадкаў ад шматлікіх пчаліных укусаў шаптальні менавіта замовы ад змяі, гл. таксама: *Коли чужіе пчолы нападаюць, дык гэто чарадзеянікі накуруюць их з вужаччых голов. И заговор тоды кажетца от вужаки*³⁰.

Такім чынам, пчала сумяшчае ў сваёй міфапаэтыцы рысы птушкі і змяі, якія, дарэчы, наогул маюць шэраг перасячэнняў у міфалогіях свету. У такім кантэксце ўжо не здзіўляе найцікавейшы матыў гетэрагеннага звярынага вобліку пчол, якім прыпісваюцца часткі іншых, перадусім драпежных жывёлін – з украінскіх земляў: *...прошу вас, летите соколовыми крылами, берите вовчими ротами...*³¹; *...оглядайтеся соколовыма очима вовчими, щучыма отъедайтеся зубамы...*³²; *На вичка выбывайся, зубами отсикайся, ведмежымы сыламы отпирайся, ...и даю вам, сим, всим крылам щуччи зубы, вовче горло, ведмежу сылу побывать чужой капостныци «пакостныци»...*³³. У зборніку з Расіі: *Моя пчела, ускаревай, поди в чистое поле, в зеленые луга и во болоты, на разные цветы по густые меды, по ярые воски. Поди ш ты, моя пчела, ускоревай медъвежъею силою, волч(ь)ими зубами, аленьими рогами, львовыми ногами, в чистое поле, в зеленые луга и во болоты на разъныя цветы по густыя меды; рои засевайте, рои спущайтена остров и // на гречу*³⁴. У беларускім тэксце зусім заканамерна на месцы аленья з'яўляецца звыклы для нашых лясоў лось, а вось вобраз шчупака, які зусім не ўласцівы беларускім замовам, выпадае –

²⁷ *Загадкі*, склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, Мінск 1972, № 1161.

²⁸ Тамсама, № 1162.

²⁹ *Замовы* 1992, № 327.

³⁰ Е. Романов, *Белорусский сборник*, с. 50, № 185.

³¹ М. Г. Халанский, *Экскурсы...*, с. 4, № 2.

³² П. П. Чубинский, *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край...*, вып. 1, СПб. 1872, с. 70.

³³ В. Милорадович, *Заметки о малорусской демонологии: Мертвецы, русалки, черти*, Киев 1991, с. 240–241.

³⁴ А. Л. Топорков, *Русские заговоры...*, с. 488–489.

Матка, тебе прыказываю: і мхи-болото, і темныя леса, і все трави, разныя цветы, і цево ты і гдзе ўвядеш, неси, неси к сябе, і от сябе ничаво не пуцай, волчым зубом грызы, мед неси, сілою борый, лосинымі рогамі... (с. 8, № 7). Як варыянты ў беларускіх замовах гл. – *Возмите медвежью смелость с ярким волчым зубом* (с. 7, № 3); *Буть моя черное войска имея волчья зубы, медвежия сила, ласиные роги* (с. 6, № 2).

Цікава, у паўночнабеларускай легендзе гаворка ідзе пра некалі існуючае царства *рагатых людзей з жалезнымі зубамі*. Яны не прызнавалі веры ў Бога. Калі ім стала цесна, пайшлі вайною на праваслаўных і аднялі ў іх шмат зямлі. Тыя ўкленчылі да Бога. Ён загадаў гаспадыні *разводніцы-загадніцы* вярнуць зямлю, а ў адказ на яе адмову абярнуў усё войска пчоламі, а яе самую пчалінай маткай (Себеж.)³⁵.

У замовах сферы пчалярства асабліва відавочнае цеснае перапляценне стадыяльна розных светапоглядных рысаў, але дамінаванне царкоўна-хрысціянскага зместу цалкам не выцясняе архаічных поглядаў на пчалу і дачыненні з ёю гаспадара-пчаляра. Дамінаванне хрысціянскай сімволікі тлумачыцца самабытнай нішай пчалярства ў сінтэтычнай сістэме народнага светагляду – не толькі кансервацыяй спрадвечных традыцый, але і выразнай адкрытасцю да ўплываў кніжнай культуры, якая стваралася пад уплывам хрысціянскай дактрыны. Падставовым таму чыннікам стала распаўсюджанне сярод сялян-пасечнікаў рукапісных кніг з малітвамі, замовамі і парадамі, да прыкладу: «Сказание о пчелахъ» іерэя Даніла Гірманна з Левабярэжнай Украіны (1720), рукапісаў XVIII ст. «Народные заклинания над пчелами», «Полезное для хозяйства. Наставление держащим пчелы, из книги преподобного Зосимы» з Кубані (1899) і інш.³⁶

Імёны біблейных цароў і іх гераічныя перамогі становяцца прыцягальнымі для стварэння замоўных прэцэдэнтных карцін для магічнага праграмавання перамогі сваіх пчол над чужымі. У шматлікіх варыянтах ва ўсходнеславянскіх замовах сустракаюцца формулы тыпу *як Самсон перамог ільва, каб так пчолы (імярэк) перамаглі чужых пчол*³⁷. Згодна з Кнігай Суддзяў – адной з частак Старога Запавету, Самсон

³⁵ Д. К. Зеленин, *Описание рукописей Ученого Архива Императорского Русского Географического Общества*, т. 1, Прага 1914, с. 134.

³⁶ У. Мовна, *Пасічніцкія замовляння українців, Народознавчі зошити*, 2013, № 1 (109), с. 76.

³⁷ А. Л. Топорков, *Русские заговоры...*, с. 490; П. П. Чубинский, *Труды...*, с. 74; В. Милорадович, *Заметки...*, с. 240–241, № 6.

перамог ільва (Суддзяў 14: 6). Праз колькі дзён Самсон вярнуўся да цела ільва і пабачыў там рой пчолаў і мёд (Суддзяў 14: 9). Да перамогі Самсона ва ўкраінскай замове дадаецца і перамога цара Давыда над Галіяфам, узгаданая ў Кнізе Царстваў³⁸. Паказальна, кніжныя падзеі і персанажы пераблыталіся ў народнай свядомасці, і ў беларускім рукапісным зборніку ўжо гучыць зварот: *Цар Давид пасячы цара Галіафа, Самсона, Завирона, раскажуи, чтобы победили мой и пчолы чужих пчол* (с. 8, № 9).

Зачын замовы № 23 рукапісанага зборніка *Как не велел Господь Бог голубине в кавчеге, так не вели Господь рою утеч* (с. 10) уяўляе сабой вольны пераказ біблійнага радку, гл. у Барсава: *(как) Господь вернул в Ноев ковчег голубя, так пусть Господь вернет рой на пасеку имярека*³⁹.

Наогул, шэраг пчалярскіх замоваў дэманструе своеасаблівае пераламленне біблійных ведаў у міфапаэтычнай свядомасці, змешванне імёнаў і падзей, але бяспрэчна адно – біблійныя прэцэдэнты разумеюцца як асабліва дзейсная магічная абарона і дапамога. Абарона пчол сцвярджаецца праз матыў аховы Ісуса Хрыста Божай Маці:

... Идет войско раба своего (имрака) не сама собой идет, всей Божей хвалой, с книгами и с апостолами, и з вангалистамиса сею силаю небесною, повелнием Богоматеры нашей, чеснейшами херувимами. Прачыстая Богородица! Как ты своево Сына Божаво Исуса Хрыста Бога нашего сохранила в Египте от рода Пилата, от силы Фараоновой укрывала своею пеляною, – укрий войска чернае раба своего на лети пчол от буйных ветров, от ответа, суда и от прыгаворов (с. 10, № 28).

Сярод замоў зборніка – надзвычай яркі вобраз павагі беларускага вяскоўца да евангельскага тэксту. Веліч Святога пісьма параўноўваецца з касмічнымі велічынямі – *Как никто не можыть исправедать ивангелскае заповеди и небесное висоти и земной широти и морские глебины, так бы не мог никто зло змисля чинити* (с. 11, № 30).

Вобразы святых, як звыкла для беларускай традыцыі наогул, паўстаюць у земляробчых клопатах і сялянскіх абліччах – *И как Иля пророк рож рассиваит, так ѝ у меня имелися меды* (с. 7, № 4), *Как Миколая чудотворца пчела несла мед со всех стран, так мне несите* (с. 7, № 6). Як важны дзень для пчаляра вылучаецца дзень зачашця св. Ганны: у звычаях, малітвах і замовах, прымеркаваных да гэтага

³⁸ М. Г. Халанский, *Экскурсы...*, с. 6, № 15.

³⁹ А. Л. Топорков, *Русские заговоры...*, с. 492.

дня, пчалаводы просяць аб зачынанні пчаліных раёў, у параўнанне з зачаццем св. Ганны, якая нарадзіла Прасвятую Дзеву.

Пры ўсім багацці народнахрысціянскіх матываў і вобразаў, пчалярскія замовы арганічна змяшчаюць архаічныя вераванні, што дазваляюць разумець пчалу як паўнапраўнага партнёра ў дыялогу, полісемантычную міфалагічную істотку. Замовы гэтага цыклу, узятыя разам, дэманструюць нам асаблівасці тагачаснага светапогляду і ў той жа час шчырасць дачыненняў чалавека з прыродай, тонкае і эстэтычна вытанчанае яе разуменне. Перад намі неверагодна паэтычнае, насычанае яркімі вобразамі, узятымі з навакольнай прыроды, палатно прыроды роднага краю.

Пажаданыя паводзіны пчол, роя і пчалінай маткі праграмуюцца на ўзор добра вядомых карцін станаў расліннага і жывёльнага свету, нябесных з'яў, што абумовіла наступныя матывы: Як сонца і зара ціха заходзяць, каб раі так ціха садзіліся (№ 15); Як на небе бачаць зоркі ды не здымуць, каб так не пашкодзілі маім пчолам (№ 5); Як у свеце жыта не пераводзіцца, каб у мяне мяды не пераводзіліся (№ 4); Як яблыневы квет моцны, каб так пчолы былі моцныя (№ 16); Як дрэва стаіць смірна і плод пушчае, каб так раі выходзілі (№ 17); Як хмель вакол дрэва абвіваецца, каб так пчолы віліся ля мае пасекі (№ 27). Трывалае і надзейнае пачуванне пчалінай маткі ў вуліі параўноўваецца з каранямі магутнага дрэва (№ 27).

У супастаўленнях пчалярскіх замоў семантычна важкі вобраз зямлі: Як зямля не можа з вуля выйсці, каб так раі не ўцякалі (№ 8); Як зямля ляжыць ціха, каб так і матка спакойна пладзілася (№ 8, 15); Як зямля і ўсе травы даюць плод, каб так пчолы пладзіліся (№ 6). Апошні матыў сустракаецца і ў суседніх традыцыях – *..как матъка сыра земля родима и плодима...*⁴⁰, укр. *Як тая земля святая родна и плодна есть и никто не может уректи ей, то никто же не мог бы помыслом своим злим зашкодыты, так бы и сии мои пчолы родны и плодны были и никто не мог бы их уректы*⁴¹. Яркі, паэтычны і даволі нечаканы вобраз зямлі, якая не іграе і не шуміць з лясамі, палямі, даламі, у замовах становіцца ўзорам і для пчолаў, каб тыя не ігралі і не шумелі ў чужых месцах (№ 20). Гл. і вельмі блізкі фрагмент з рускай замовы – *Как сам Господь Бог небесны основал сыру землю тиху и кротьку и как сыра земля не играет и не шурьмует с горами и з долами, и со*

⁴⁰ А. Л. Топорков, *Русские заговоры...*, с. 493.

⁴¹ В. Милорадович, *Заметки...*, с. 237, № 1.

въсеми своими быстрыми реками...⁴². А.Л. Тапаркоў тлумачыць гэты матыў як парафраз Псалтыры: *Основаяй земли на тверди ея, не преклонится в век века. (...) Восходят горы, и низходят поля в место, еже основал еси им. (...) Посылаяй источники в дебрех, посреде гор пройдут воды* (Пс 103: 5, 8, 10)⁴³. І зусім побач з біблейнымі алюзіямі для супастаўленняў абіраюцца дэталі навакольнага быту – Як з парогу дзверы не выходзяць, каб так пчолы не пераводзіліся (№ 6).

Нароўні з зямлёю, крыніцай замоўных супастаўленняў абіраецца і вада, моц, бясконцасць і плынь якой бачацца ўзорнымі для паводзін пчол і іх прыбытковасці. У рукапісным зборніку прадстаўлены матывы: Як вада прыбывае, каб так раёў прыбывала (№ 9); Як вада адбівае пену, каб так было раёў (№ 10); Божая Маці чарэпае ваду. Як поўная дзяжа і моцная вада, каб такімі ж былі пчолы (№ 11); Як поўная вада нясе плынь, рые зямлю і рве кусты, каб мае так пчолы неслі, рылі і рвалі (№ 14); Як ціхія міфічныя вялікія рэкі, каб так спакойнымі былі пчолы (№ 18); Як вада не змяншаецца, каб так пчолы не “знемалілісь” (№ 21); Як пена ад вады не адыходзіць, каб так вярнуліся раі (№ 24). Пена ўвайшла і ў рытуальныя дзеянні, гл. у рускіх з Уладзімірскай вобл.: *Буде пчелы не роятся, то взять на воде пены и смешать с перцем и sprыснуть все ульи и молвить: “Как ся пена родится безотменно, так бы мои пчелы родились и детей засевали. Как сия пена от воды не отходит, так бы мои пчелы не отлетали из моей пасеки, от меня, раба Божия (имярек)”*⁴⁴.

Да ліку агульных з рускімі і ўкраінскімі пчалярскімі замовамі адносяцца матывы драпежнай рыбіны, якая плавае па мору і паядае іншых рыб. У рускіх гэта бялуга⁴⁵, у нас на яе месцы з’яўляецца добра вядомая з народных казак Кіт-рыба – як Кіт-рыба ходзіць і паядае ўсялякіх рыб, каб так мае пчолы перамагалі чужых (№ 9); Як ад Кіт-рыбы бегае гадзіна, каб так бегалі ад маіх пчол чужыя (№ 9). На знаёмства перапісчыка (складальніка) зборніка замоў з рукапісамі з іншых зямель паказвае называнне пасекі осякам: “Пойдите мои пчолы в чужую осяку и пасику” (с. 7, № 4), гл. рус. дыял. осик, осек “пасека” (Тул., Тамб.)⁴⁶.

⁴² А. Л. Топорков, *Русские заговоры...*, с. 490.

⁴³ Тамсама, с. 605.

⁴⁴ М. И. Назаров, *Основы старинного пчеловодства по заговорам, собранным во Владимирской губернии, Этнографическое обозрение*, 1911, № 3, с. 465.

⁴⁵ А. Л. Топорков, *Русские заговоры...*, с. 491.

⁴⁶ *Словарь русских народных говоров*, т. 23, Москва 1987, с. 360.

Рэдкі для гэтай групы сюжэт міфалагічнага цэнтра (мора-акіян – Буян – дуб – прастол) адметны і тым, што ля прастола змяшчаюцца не толькі святыя памочнікі, але і сам замаўнік, гаспадар пчолаў, які выпускае пчалу, пасылае яе за прыбыткам і называе сябе – *ад мяне, раба Божаго Фларіана не убегать...* Той жа міфічны камень у моры-акіяне, які часта фігуруе ў замовах, у тэкстах сферы пчалярства афармляецца ў тыповую для іх параўнальна-супастаўляльную формулу немагчымага: Як ніхто не можа пабачыць і дастаць лазар-камень на акіяне, каб так злы чалавек не мог нашкодзіць маім пчолам (№ 2).

Вобраз самога пчаляра, які на роўных са святымі змяшчаецца ў сакральны цэнтр, дапаўняецца і яркім зваротам да пчол – Дзеці мае, ярыя пчолы (№ 4), дзе прамалінейна паказваецца яго бацькоўская апякунская прырода. Ён жа аддае загад матцы і пчолам адусюль несці сабе мёд, а свайго не аддаваць (№ 7). Наогул варта зацеміць, што пчалярскія веды, па сутнасці, ёсць эзатэрычнымі, што занятак гэта выключна мужчынскі і моцна звязаны са сферай знахарства.

Нароўні з паэтычна-вобразнымі супастаўленнямі тэксты рукапіснага зборніка дэманструюць нам і гранічна жыццёвую панараму вясковай пасекі, у якой няспынны клопат аб сваіх пчолах суседнічае з даволі жорсткім стаўленнем да пчол чужых як канкурэнтаў і нават ворагаў. У такім кантэксце зразумелыя матывы – Каб мая пчала ішла вышэй, а чужая ніжэй (№ 3); Як сякера сячэ дрэва, каб так мае пчолы секлі чужых пчол (№ 15); Ідзіце, мае пчолы, у чужую пасеку (№ 4). У Чашніцкім раёне Віцебскай вобласці запісана пра пчаляра-знахара, які робіць так, каб насланыя пчолы-злодзеі згубілі здольнасць лятаць і вярталіся да дому пешкі па дарозе: *А гэтыя людзі так дзелалі, што пчолы з Вішкавіч не лятуць, а ідуць па дароге. Дамоў уцікаюць, бо нешта зроблена на іх, каб яны гэты мёд не бралі. Яны ня могуць ляцець, ідуць пешкам, як людзі*⁴⁷. Пчолы аднаго гаспадара неаднаразова сімвалічна пазначаюцца як войска:

Заграздаю свому чорному войску на чатыры стени железных от земли до небеси в три чына медных, ды три чына ялезных. бы не мог нихто зло змисля чинити: не долговолос, не простоволос, не черноволос, не черноголовый, не белоголовый, не храмой, ни какой, не женцана окаянная, не девица незаконная (с. 11, № 30).

⁴⁷ Зап. Т. Валодзіна і У. Лобач у 2008 г. у в. Баравыя Чашніцкага р-на ад Пятрашкі Марыі Міхайлаўны, 1939 г. н.

Гэтая яскравая ваенная метафорыка раскрываецца ў матывах змаганьня з чужымі пчоламі – Вазьміце воўчу адвагу і мядзвежу сілу і перамажыце чужое войска (№ 2); Як усё жывое баіцца навальніцы Божай, каб так баяліся маіх чорных пчол (№ 2).

Пазнейшыя запісаньня на Беларусі пчалярскія замовы выяўляюць непасрэдную пераемнасць з папярэднімі. Фалькларыст І.К. Цішчанка ад свайго бацькі-пчаляра запомніў такі тэкст:

Стой, рой малады! Не іграй, да сырой зямлі прыпадай. Вось вам, пчолкі, святліца – новая, цясовая, адмысловая. Жыць вам тут і быць сто лет і зім і дзвесце дзяцей павадзіць. І ты, матка ліпа Валляна, ліпа красная дзявіца, і ты, труцень Іван, параней уставайце, сваіх дзетак пабуджайце і пасылайце іх у цёмныя лясы, у шчырыя бары. Майце шум баравы, майце роў прудаваы, мядзведжую лапу, воўчы рост. Саграбайцеся, змятайцеся. Да чужых пчол не лятайце і чужых да сябе не пускайце. Як маці зямлі, свайго месца пільнуйцеся⁴⁸.

Матывы звароту да пчалінай маткі, адсыланне пчол у цёмныя лясы, у шчырыя бары, пажаданасць пчолам мець мядзведжую лапу, воўчы рост, формулы “*Да чужых пчол не лятайце і чужых да сябе не пускайце*”, “*Як маці зямлі, свайго месца пільнуйцеся*” маюць неаднаразовыя паралелі ў рукапісным зборніку пачатку XIX ст. А вось найменне *матка ліпа Валляна, ліпа красная дзявіца*, хутчэй за ўсё, недакладнае праз памылкі ў пачутым ці запомненым.

Асобныя формулы і агульная тэматычна-ілакутыўная характарыстыка гэтай замовы паўтараецца яшчэ ў адным сучасным запісе з Чэрыкаўскага р-на:

Царыца, божая памашніца, садзіся за работу, пану Богу на хвалу. Магучая царыца, пчалянка Царыца, садзіся ціха за работу Маё дрэва лоскам налошчана, воскам навошчана, і чары, і нядзі. Пасылай сваю сілу на вялікія раі, чужога не бяры, свайго не кідай⁴⁹.

Цікава ўзгадаць і такі факт, як амаль поўную ідэнтычнасць сучаснай фіксацыі аднаго з тэкстаў і запісу Е.Раманава. Жыхарка в. Кісялёва Буда Клімавіцкага р-на захоўвае рукапісныя лісткі свайго дзеда-пчаляра, сярод якіх “Молитва о пчелах”, што ўяўляе сабой, больш верагодна, перапісаны варыянт, або трывала захаваны ў памяці агульны

⁴⁸ Замовы 1992, № 11. Зап. І. К. Цішчанка ў 1975 г. у в. Улукі Слаўгарадскага р-на ад бацькі К.А. Цішчанкі, 1897 г. н.

⁴⁹ Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАНБ: зап. у 1993 г. А. Сяргеенка у в. Ржавец Чэрыкаўскага р-на ад Маісеенкі Веры Ананьёўны.

папярэднік, тым больш што абодва тэксты зафіксаваныя на самым усходзе Беларусі ў блізкіх раёнах – Мсціслаўскім і Клімавіцкім Магілёўскай вобласці.

Возносился Христос на небо со всеми святыми силами своими, видимыми и невидимыми. Как Иисус верно воскрес от гроба, верно прошу Господа Бога милосердного со всеми небесными силами, чтобы так Господь возрадовался и возвеселился вельможю, и прекрасную пчелиную девицу. Как народ всякого света радуется и веселится вознесением Христовым, прошу Господа Бога и всех служителей призываю св.Илью пророка и святым однохона (?) себя господней божьей охвары⁵⁰

Возносился Христос на небо со ўсімі святымі сваімі ангаламі, відзімымі і нявідзімымі. І як Сус Христос верно воскрес от гроба, верно прошу Господа милосерднаго усімі нябеснымі сіламі, каб так Господзь возрадуваў, возвесялив возможную преўкрасную дзявицу-пчалаіцу, як народ з усяго свету Вознясенію Христоваму радуецца і весяліцца. І прошу Господа Бога, усіх служіцеляў на помочь прызываю, і святога Ильлю пророка і святога Яноха, не ли сябе, ли Господней божжай охвары⁵¹.

Нават кароткі агляд гэтага нешматлікага, але такога разнастайнага шэрагу пчалярскіх замоў беларусаў дазваляе канстатаваць, што гэтая функцыянальная група мае выразную прагматычную скіраванасць на забеспячэнне абароны пчол і іх прыбытковасці. На сюжэтна-матыўным узроўні назіраецца арганічнае перапляценне архаічных поглядаў на пчалу і гаспадаранне ў цэлым і кніжна-хрысціянскага складніку. У тэкстах прасочваецца стаўленне беларусаў да пчалы як Божай кузуркі, крэатыўная роля Бога і святых, статус пасекі як сакральнага месца, вобраз пчаляра як міфалагічнага гаспадара пчолаў.

А.Л. Тапаркоў у сваёй кнізе, прысвечанай гісторыі збірання і вывучэння рускіх замоў, піша, што рукапісныя зборнікі пчалярскіх замоў былі шырока пашыраныя у Расіі і Украіне⁵². Разгледаны зборнік дазваляе сцвярджаць, што вядомы яны былі і ў Беларусі. А шматлікасць паралеляў тэстаў з беларускага рукапісу з украінскімі і рускімі пацвярджае думку пра шырокую ўсходнеславянскую аснову рукапісаў пчалярскай тэматыкі.

⁵⁰ Перапісала ў 2013 г. Т. Валодзіна у в. Кісялёва Буда Клімавіцкага р-на са сшытка Камаровай Ніны Іванаўна, 1941 г.н.

⁵¹ Е. Романов, *Белорусский сборник*, с. 158, № 71.

⁵² А. Л. Топорков, *Русские заговоры...*, с. 597.

ЛІТАРАТУРА

- Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАНБ.
Загадкі, склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, Мінск 1972.
- Замовы*, уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч, Мінск 1992.
- Замовы*, уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей; уступ. арт. Л. М. Салавей, Мінск 2009.
- Зеленин Д. К., *Описание рукописей Ученого Архива Императорского Русского Географического Общества*, т. 1, Прага 1914, с. 134.
- Ковалев И., *Живая летопись волынского пасечничества*, Житомир 1916, с. 7.
- Милорадович В., *Заметки о малорусской демонологии: Мертвецы, русалки, черти*, Киев 1991, с. 240–241.
- Мовна У., *Пасічніцькі замовляння українців*, *Народознавчі зошити*, 2013, № 1 (109), с. 76.
- Назаров М. И., *Основы старинного пчеловодства по заговорам, собранным во Владимирской губернии, Этнографическое обозрение*, 1911, № 3, с. 465.
- Романов Е., *Белорусский сборник*, вып. 5, Витебск 1891.
- Романов Е. Р., *Сборник белорусских заговоров начала XIX века, Могилевская старина*, вып. 2, Могилев 1901.
- Словарь русских народных говоров*, т. 23, Москва 1987, с. 360.
- Таямніцы замоўнага слова*, уклад. І. Ф. Штэйнер і В. С. Новак, Гомель 1997.
- Топорков А. Л., *Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в.*, Москва 2010, с. 597–598.
- Халанский М. Г., *Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий. XXI–XXIII. “Малороссийские пчеловодные обряды и заговоры”*, Харьков 1902, с. 3–7.
- Чубинський П., *Мудрість віків*, кн. 1, Київ 1995, с. 70.
- Чубинский П. П., *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край...*, вып. 1, СПб. 1872, с. 70.
- Юдин А. В., *Ономастикон русских заговоров. Имена собственные имена собственные в русском магическом фольклоре*, Москва 1997, с. 92.
- Яворский Ю. А., *Памятники галицко-русской народной словесности, Записки ИРГО по отд. этнографии*, Киев 1915, т. 37, вып. 1, с. 203–220.
- Moszyński K., *Polesie Wschodnie: Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeczyskiego*, Warszawa 1928, s. 146, № 93.

S T R E S Z C Z E N I E

PSZCZELARSKIE ZAKŁĘCIA BIAŁORUSINÓW:
STRUKTURA, MOTYWY I OBRAZY

W artykule omówiono białoruskie zaklęcia pszczelarskie, którym badacze nie poświęcili jak dotąd większej uwagi. Zaklęcia pszczelarskie reprezentują jeden z pierwszych znanych rękopisów zaklęć na obszarze Białorusi. Krótki przegląd materiału pozwala stwierdzić, że ta grupa funkcjonalna posiada wyraźnie określony kierunek pragmatyczny – chronić pszczoły i dbać o dochodowość hodowli. Na poziomie treści i motywów zaobserwowano organiczne przeplatanie się archaicznych poglądów na pszczołę i gospodarowanie w ogóle. W tekstach widoczny jest stosunek Białorusinów do pszczół jako stworzeń boskich, twórcza rola Boga i świętych, status pasieki jako miejsca sakralnego, obraz pszczelarza jako mitologicznego gospodarza pszczół. Liczne paralele w tekstach białoruskich, ukraińskich i rosyjskich świadczą o wschodniosłowiańskich początkach tematyki pszczelarskiej.

Słowa kluczowe: białoruskie zaklęcia pszczelarskie, obraz pszczelarza, poziom treści i motywu, rękopis.

S U M M A R Y

BELARUSIAN BEE-KEEPING INCANTATORY PHRASES:
COMPOSITION, MOTIFS AND IMAGES

The article is dedicated to the analysis of Belarusian bee-keeping incantatory phrases, which have not got researchers' attention yet. Although this group of phrases is not numerous, they make up one of the first and best known written collections of incantatory phrases in Belarus. A brief overview of the experimental data enables to conclude that this functional group has a clear pragmatic focus on bees' protection and their profitability. On the content-motif level there is an organic intertwining of archaic views on the bee and housekeeping in general and Christian component. In the texts the author surveys Belarusians' attitude to the bee as a God's bug, a creative role of God and the saints, the status of an apiary as a sacred place, the image of a beekeeper as a mythological owner of bees. Numerous parallels between Belarusian, Ukrainian and Russian manuscripts suggest a wide Eastern Slavic beginnings of the manuscripts on bee-keeping.

Key words: Belarusian bee-keeping incantatory phrases, an image of a beekeeper, content-motif level, manuscript.